CHÍNH SÁCH VĂN HÓA - GIÁO DỤC CỦA CHARLES ĐẠI ĐẾ (768 - 814)

NGUYỄN HỮU PHƯỚC*
LÊ THỊ MAI**

Tóm tắt: Vào thế kỷ V, sự khủng hoảng và sụp đổ của đế chế Tây La Mã đã kéo theo sự suy tàn của nền văn hóa, Tây Âu bước vào một thời kỳ mà nhiều nhà nghiên cứu gọi là "thời kỳ tăm tối" (Dark Ages). Đến cuối thế kỷ VIII đầu thế kỷ IX, nhận thấy tình trạng suy thoái về tri thức và tổ chức xã hội đó, Charles Đại đế đã thực hiện phong trào Phục hưng với các chính sách văn hóa - giáo dục vô cùng tiến bộ. Ông cho thi hành một loạt cải cách nhằm phục hưng giáo dục, đào tạo nhân lực chất lượng cao cho bộ máy cai trị và củng cố nền tảng văn hóa của vương quốc Frank. Bằng cách kết hợp bảo tồn bản sắc dân tộc cùng với việc tiếp thu có chọn lọc tinh hoa từ các nền văn hóa khác, chính sách của ông đã dung hòa các yếu tố văn hóa La Mã cổ, Byzantine và truyền thống bản địa. Những chính sách này không chỉ giúp vương quốc Frank phát triển mà còn đặt nền móng cho sự hình thành nền văn minh Tây Âu thời trung đại. Bài viết này tập trung phân tích các chính sách văn hóa - giáo dục của Charles Đại đế, qua đó làm rõ tác động của những chính sách này trong việc củng cố vương quốc Frank và ảnh hưởng của chúng đối với nền văn minh châu Âu thời kỳ sau.

Từ khóa: Charles Đại đế, Vương quốc Frank, Thời kỳ tăm tối, Phục hưng Carolingian, Chính sách văn hóa - giáo dục.

Abstract: In the fifth century, the crisis and collapse of the Western Roman Empire led to a marked cultural decline, ushering Western Europe into a period often referred to by scholars as the "Dark Ages." By the late eighth and early ninth centuries, recognizing this deterioration in intellectual life and social organization, Charlemagne initiated a revival movement through a series of notably progressive cultural and educational policies. He implemented a range of reforms aimed at revitalizing education, training a highly qualified administrative cadre, and strengthening the cultural foundations of the Frankish kingdom. By combining the preservation of indigenous identity with the selective appropriation of external cultural achievements, his policies effectively integrated elements of classical Roman culture, Byzantine influences, and local traditions. These measures not only contributed to the development of the Frankish realm but also laid the groundwork for the emergence of medieval Western European civilization. This article examines Charlemagne's cultural and educational policies, thereby elucidating their role in consolidating the Frankish kingdom and their enduring influence on subsequent European civilization.

Keywords: Charlemagne, Frankish kingdom, Dark Ages, Carolingian Renaissance, cultural and educational policy.

Ngày nhận bài: 20/6/2025; Ngày phản biện: 17/9/2025; Ngày duyệt đăng: 15/12/2025.

1. Đặt vấn đề

Từ sau sự sụp đổ của Tây bộ đế quốc La Mã năm 476. châu Âu bước vào giai đoạn được mô tả là "thời kỳ tăm tối" với những biến động lớn về chính trị, kinh tế và văn hóa, đặc biệt là sự suy tàn của triết học, khoa học, nghệ thuật và giáo dục Hy-La. Châu Âu đương thời cũng bị chi phối mạnh mẽ bởi các vương quốc man tộc và giáo hội Ki-tô giáo. Trong khi các vương quốc man tộc nắm quyền lực thế tục thì giáo hội thống trị về tinh thần. Trong số các vương quốc man tộc, vương quốc Frank vươn lên mạnh mẽ và để lại dấu ấn sâu sắc trong lịch sử Tây Âu thời sơ kỳ Trung đại.

Charles Đại đế (742-814), con trai của Pepin III tên Latin là Karolus Magnus (cũng được viết

*Khoa Sử - Địa - Chính trị, Trường ĐH Sư phạm - Đại học Đà Nẵng. Email: phuocplays@gmail.com
**TS. Khoa Sử - Địa - Chính trị, Trường ĐH Sư phạm - Đại học Đà Nẵng. Email: ltmai@ued.udn.vn

là Charlemagne, Charles I, Karl I trong các ngôn ngữ khác), là vị hoàng đế và nhà quân sự kiệt xuất của vương triều Carolingian thuộc vương quốc Frank. Ông đóng vai trò quan trọng đối với quá trình mở rộng lãnh thổ của vương quốc Frank, thống nhất các bộ tộc Germanic và kiến lập một lãnh thổ rộng lớn bao quát hầu hết phần phía Tây châu Âu bao gồm nhiều quốc gia hiện đại như Pháp, Đức, Ý, Bỉ, Hà Lan, Thụy Sĩ, Áo, Cộng hòa Séc, Tây Ban Nha, Slovenia, Luxembourg, Croatia,...

Bên cạnh những thành tựu quân sự, Charles Đại đế còn nắm vai trò quan trọng trong việc phục hưng và định hình bản sắc của khu vực Tây Âu thời Trung đại. Việc nghiên cứu chính sách văn hóa, giáo dục dưới triều đại của Charles Đại đế có ý nghĩa khoa học và thực tiễn quan trọng. Chính sách văn hóa của Charles Đại đế góp phần bảo tồn bản sắc dân tộc trong khi vẫn tiếp thu một cách mạnh mẽ các yếu tố văn hóa ngoại lai, đánh dấu bước chuyển mình dần ra khỏi "thời kỳ tăm tối" trong trạng thái phát triển của châu Âu lúc này. Còn thành tựu giáo dục trong giai đoạn này đã tạo ra nguồn nhân lực chất lượng cao, giúp hoàn thiện bộ máy cai trị và nâng cao dân trí, củng cố vương quốc Frank. Những chính sách này đều để lại di sản lớn và ở một mức độ nào đó, có giá trị tham chiếu trong cách thức tạo dựng nền tảng học thuật và phát triển một đội ngũ trí thức, phục hưng văn hóa cho châu Âu và thế giới ngày nay.

Trong bài viết này, chúng tôi phân tích những chính sách văn hóa - giáo dục cụ thể của Charles Đại đế, làm rõ vai trò của những chính sách này đối với sự phát triển của vương quốc Frank và ảnh hưởng lâu dài đối với Tây Âu nói riêng và châu Âu nói chung.

2. Nội dung chính sách văn hóa - giáo dục

*Phục hưng Carolingian***,** là thuật ngữ chỉ phong trào hồi sinh văn hóa diễn ra dưới vương triều Carolingian, trong đó các chính sách văn hóa - giáo dục của Charles Đại đế đóng vai trò then chốt. Những chính sách này hướng đến các mục tiêu chính: [1] đào tạo nguồn nhân lực phục vụ bộ máy cai trị, [2] hiện thực hóa lý tưởng "Thành phố của Chúa" (*Civitas Dei*) (Moesch, 2005), nhằm tạo dựng một bản sắc văn hóa chung cho toàn bộ vương quốc Frank; và [3] tăng cường tính tập quyền, củng cố quyền lực của chính quyền trung ương bằng con đường tập hợp và đào tạo tầng lớp trí thức trung thành với triều đại, ngăn chặn tình trạng cát cứ, phân quyền của các lãnh chúa phong kiến. Việc phục hưng các giá trị văn hóa Hy-La trong bối cảnh xã hội Tây Âu thời Trung đại không chỉ góp phần liên kết vùng lãnh thổ Carolingian với di sản La Mã cổ đại, mà còn đặt nền tảng cho các phong trào văn hóa sau này, đặc biệt là thời kỳ phục hưng.

2.1. Trên phương diện văn hóa

Với mục tiêu khôi phục các giá trị nghệ thuật và chuẩn mực văn học của La Mã cổ đại, Charlemagne đã triệu tập những học giả ưu tú từ nhiều vùng lãnh thổ khác nhau về triều đình, nhằm hoạch định các chính sách cần thiết cho tiến trình phục hưng văn hóa. Đồng thời, ông cũng thúc đẩy mạnh mẽ phong trào phục hưng Carolingian, khởi đầu từ lĩnh vực văn hóa.

Trước hết, một trong những chính sách quan trọng là kế thừa và phát huy di sản La Mã thông qua việc hồi sinh chữ viết Latin. Với tư cách là một quốc vương Kitô giáo, Charlemagne nhận thức sâu sắc tầm quan trọng của chữ Latin, ngôn ngữ chính được sử dụng trong kinh thánh. Do đó, để có thể đọc, hiểu và dịch kinh thánh một cách chính xác, việc bảo tồn và chuẩn hóa chữ viết Latin trở thành yêu cầu cấp thiết. Xuất phát từ nhu cầu này, Charlemagne đã chỉ đạo sao chép lại các văn bản La Mã từ những thời kỳ trước, đồng thời tiến hành chuẩn hóa hệ thống chữ cái Latin.

Dựa trên các văn bản được bảo tồn từ giai đoạn hậu kỳ La Mã, các học giả đã thực hiện công tác sao chép với quy mô lớn, đồng thời

tiến hành chuẩn hóa tiếng Latin bằng cách bổ sung các quy tắc ngữ pháp và mở rộng vốn từ nhằm đáp ứng nhu cầu sử dụng đương thời. Bên cạnh đó, để giải quyết vấn đề tối ưu hóa không gian lưu trữ trên giấy da truyền thống, một kiểu chữ mới - *Carolingian minuscule* - đã ra đời (*Caroline Minuscule*). Kiểu chữ này không chỉ đặt nền tảng cho sự phát triển của chữ viết Latin về sau mà còn thiết lập những tiêu chuẩn mới về hình thức văn bản, bao gồm quy tắc về ký tự và khoảng cách giữa các chữ. Sự đổi mới này đã thay thế các quy chuẩn sách vở trước đó, tạo nên một chuẩn mực mới cho việc viết và sao chép văn bản.

Sau một thời gian áp dụng rộng rãi, *Carolingian minuscule* chứng tỏ tính hiệu quả và tiện dụng vượt trội, góp phần nâng cao độ chính xác trong quá trình sao chép các tác phẩm học thuật cổ đại. Dần dần, kiểu chữ này trở thành công cụ quan trọng giúp giới học giả đạt đến trình độ tinh xảo trong việc sao chép và biên chép các văn bản Latin, tạo tiền đề cho sự phát triển của chữ viết ở các nước châu Âu về sau.

Từ những quy tắc đã được thiết lập, các học giả đương thời đã kết hợp giữa sách và nghệ thuật để tạo ra một loại hình sách mới - *Sách Phát sáng* (*Carolingian Manuscripts*). Sự kết hợp này nhanh chóng được cả giới học giả và công chúng đón nhận, từ đó phát triển thành một cuộc cách mạng quan trọng trong nền văn hóa Carolingian. Cuộc cách mạng này được khởi xướng bởi chính Charlemagne, với bản thảo Godescalc Evangelistary (781-783), tác phẩm do ông đích thân ủy thác cho tòa thánh Aachen thực hiện (Jeremy, 2024).

Sách Phát sáng được biên soạn trong nhiều lĩnh vực, từ tôn giáo đến khoa học, và đặc biệt tích hợp các hình vẽ minh họa nhằm hỗ trợ những người chưa biết chữ tiếp cận tri thức. Nghệ thuật minh họa trong sách cũng phát triển song hành với quá trình cải cách chữ viết, tạo tiền đề cho những kỹ thuật hình ảnh tinh xảo về sau.

Quá trình chế tác *Sách Phát sáng* đòi hỏi kỹ thuật thủ công tinh xảo. Bìa sách thường được làm bằng da cao cấp, đôi khi còn được khảm ngà voi và đá quý. Bên trong, từng con chữ được viết tay một cách tỉ mỉ, sau đó được dát vàng hoặc tô màu để tạo hiệu ứng lấp lánh. Đặc biệt, các nghệ nhân sử dụng kỹ thuật vẽ mô phỏng hiệu ứng ba chiều để hình ảnh trong sách trở nên sống động. Việc sản xuất các bản thảo này tiêu tốn nhiều thời gian, công sức và yêu cầu tay nghề cao, khiến chúng trở thành những tác phẩm nghệ thuật độc đáo, không chỉ nổi bật trong thời đại Charlemagne mà còn tiếp tục được ưa chuộng cho đến khi kỹ thuật in ấn ra đời.

Một trong những tác phẩm tiêu biểu thể hiện kỹ thuật minh họa tiên tiến thời kỳ này là *Ebbo Gospels*, được xem như một trong những bằng chứng đầu tiên về sự tồn tại của kỹ thuật mô phỏng không gian ba chiều trong hội họa (Nikolic, 2023). Để tạo hiệu ứng dát vàng và bạc trên sách, các nghệ nhân phải vận dụng nhiều kỹ thuật phức tạp, đòi hỏi sự tỉ mỉ hơn cả so với việc vẽ hình ảnh ba chiều. Đặc biệt, việc tạo hiệu ứng phát sáng cho các hình minh họa yêu cầu nghệ nhân không chỉ là người chép sách mà còn phải là họa sĩ có trình độ cao về phối cảnh và kỹ thuật vẽ ba chiều (San Thi, 2023).

Sách Phát sáng không chỉ thịnh hành trong thời kỳ cai trị của Charlemagne mà còn tiếp tục giữ vị trí quan trọng trong nền văn hóa châu Âu cho đến nửa đầu thế kỷ XVI, khi kỹ thuật in ấn phát triển mạnh mẽ. Nhìn chung, những cải cách về chữ viết và sách của Charlemagne đã đặt nền tảng quan trọng cho văn hóa đọc sách ở châu Âu, định hình các chuẩn mực văn bản và nghệ thuật sách trong nhiều thế kỷ sau đó.

Thứ hai, Charles Đại đế thực thi chính sách tiếp nhận và dung hòa các nền văn hóa khác. Những thành công trong quân sự của

Charlemagne đã đóng vai trò quan trọng trong việc tiếp xúc và giao thoa với các nền văn hóa khác nhau. Trong suốt sự nghiệp chinh phạt của mình, ông đã mở rộng lãnh thổ qua các vùng đất của người Saxon, Avar và Lombard... Với tài năng quân sự xuất sắc, Charlemagne đã buộc các tộc người này quy phục trước quyền lực của mình. Tuy nhiên, thay vì xóa bỏ hoàn toàn nền văn hóa bản địa, ông lại có xu hướng tiếp thu và chọn lọc những tinh hoa từ các nền văn hóa này. Mặc dù là một bậc quân chủ có xuất thân từ các bộ tộc Germanic, Charlemagne không giới hạn bản thân trong khuôn khổ văn hóa truyền thống mà luôn sẵn sàng học hỏi và dung hợp những yếu tố ưu việt từ các nền văn hóa mà ông có cơ hội tiếp xúc.

Chính sách tiếp nhận và hòa trộn văn hóa của Charlemagne thể hiện rõ qua các lĩnh vực thủ công mỹ nghệ, kiến trúc và nghệ thuật. Ông không chỉ tiếp thu mà còn tích cực điều chỉnh và kết hợp các yếu tố văn hóa đa dạng để phù hợp với bối cảnh của đế chế Carolingian. Chẳng hạn, từ vùng Saxon, Charlemagne đã học hỏi và áp dụng các kỹ thuật chế tác trang sức tinh xảo. Trong khi đó, từ người Moorish, ông tiếp thu các đặc trưng kiến trúc như vòm móng ngựa, họa tiết hình học phức tạp và cách sử dụng màu sắc tinh tế trong công trình xây dựng.

Bên cạnh việc tiếp thu những ảnh hưởng văn hóa mới, Charlemagne vẫn kế thừa và phát huy các giá trị truyền thống của văn hóa Germanic. Một ví dụ điển hình là truyền thống của các thủ lĩnh Germanic, theo đó, những nhà lãnh đạo thể hiện vinh quang và quyền lực của mình thông qua việc phân phát quà tặng xa xỉ. Charlemagne đã kế tục truyền thống này, nhưng với sự điều chỉnh phù hợp với bối cảnh đế chế Carolingian. Ông đặc biệt hào phóng trong việc ban tặng các tu viện những thánh tích đính đá quý, các đồ vật tôn giáo bằng vàng và bạc, cũng như các bản thảo được minh họa công phu (Sorabella, 2008).

Nghệ thuật thời kỳ Phục hưng Carolingian là minh chứng rõ nét cho sự kết hợp giữa truyền thống Germanic và ảnh hưởng từ nghệ thuật cổ điển. Nếu nghệ thuật Germanic đề cao sự lộng lẫy, thì nghệ thuật Carolingian lại chú trọng hơn vào kỹ thuật vẽ người, phản ánh sự tiếp thu tinh hoa từ nghệ thuật La Mã cổ đại. Những tác phẩm tiêu biểu của giai đoạn này bao gồm các bản thảo *Sách Phát sáng* và những tác phẩm điêu khắc bằng ngà voi như *Plaque with Saint John the Evangelist* (bức phù điêu mô tả Thánh sử Gioan) hay *Plaque with Scenes at Emmaus* (bức phù điêu mô tả bữa tối cuối cùng của Chúa tại Emmaus). Những tác phẩm này thể hiện rõ sự hòa quyện giữa truyền thống nghệ thuật Germanic và yếu tố hiện thực trong nghệ thuật La Mã, góp phần định hình phong cách nghệ thuật đặc trưng của thời kỳ Carolingian.

Ngoài ra, nghệ thuật kiến trúc thời Carolingian là sự kế thừa và kết hợp giữa các yếu tố của kiến trúc Byzantine, La Mã và Kitô giáo. Nhà thờ tòa chính Aachen (Aachen Cathedral)[1] là một minh chứng tiêu biểu cho phong cách kiến trúc độc đáo này. Đặc trưng kiến trúc của nhà thờ thể hiện rõ nhất qua nhà nguyện Palestine, nơi kết hợp hài hòa giữa phong cách La Mã và Byzantine, đặc biệt là trong cấu trúc bát giác cao vút. Công trình này chịu ảnh hưởng sâu sắc từ cả phong cách kiến trúc Cổ điển (Hy Lạp-La Mã) và Byzantine, do đó, nó đã trở thành hình mẫu tiêu biểu cho kiến trúc nhà thờ, được sao chép và mô phỏng rộng rãi trong suốt thời kỳ phục hưng Carolingian và đầu thời Trung cổ (Unesco, n.d).

Có thể nhận thấy rằng, những đặc trưng văn hóa của người Frank trong giai đoạn này không hình thành một cách ngẫu nhiên, mà là kết quả của một quá trình hoạch định chính sách văn

[1] Nhà thờ chính tòa Aachen là một nhà thờ công giáo nằm ở Aachen, Đức. Đây là một trong những nhà thờ lâu đời bậc nhất châu Âu, được xây dựng theo lệnh của Charles Đại đế và đây cũng là nơi chôn cất ông. Nhà thờ này cũng là nơi đăng quang của các vị vua và hoàng hậu của Đức sau này.

hóa mang tính chủ đích và chiến lược dưới triều đại Charles Đại đế. Chính sách đó thể hiện sự tiếp biến linh hoạt và có chọn lọc giữa di sản văn hóa cổ điển Hy - La, yếu tố bản địa của các tộc người Germanic. Sự tiếp nhận này không chỉ dừng lại ở việc mô phỏng hay phục dựng nhất thời, mà còn hàm chứa nỗ lực định hình lại các giá trị văn hóa trên cơ sở phù hợp với bối cảnh chính trị - xã hội của vương quốc Frank lúc bấy giờ. Quá trình tiếp biến mang tính sáng tạo này vừa tạo nên một bản sắc văn hóa mới cho người Frank vừa đặt nền móng ban đầu cho văn hóa châu Âu thời trung đại.

2.2. Trên phương diện giáo dục

Phục hưng Carolingian không chỉ là một cuộc phục hưng văn hóa, mà còn là một phong trào phát triển mạnh mẽ trong lĩnh vực giáo dục. Các chính sách văn hóa và giáo dục trong giai đoạn này có tác động tương hỗ và mối quan hệ mật thiết với nhau.

Yếu tố quan trọng nhất và nền tảng cho toàn bộ quá trình phục hưng Carolingian chính là chính sách chiêu mộ các học giả của Charlemagne. Sự quan tâm sâu sắc của ông đối với giáo dục phản ánh tinh thần hiếu học của vị hoàng đế, mặc dù ông vốn là người mù chữ. Charlemagne luôn tìm kiếm và học hỏi từ những học giả uyên bác, chấp nhận họ làm thầy và không ngừng phát triển tri thức cá nhân. Dù có chữ viết không đẹp (do học muộn), ông lại rất thông thạo tiếng Latin và có vốn hiểu biết sâu rộng về văn hóa Hy - La. Ông luôn mang theo bảng viết và tranh thủ tập viết trong những lúc rảnh rỗi. Nhờ tầm nhìn và niềm đam mê học hỏi của Charlemagne, vương triều Carolingian đã tạo ra một bước đột phá quan trọng về giáo dục, từ đó hình thành nền tảng cho hệ thống giáo dục rộng khắp châu Âu (Grant, 1999).

Chính sách chiêu mộ các học giả của Charlemagne chủ yếu tập trung vào việc thu hút những học giả có kiến thức sâu rộng từ nhiều nơi. Tác phẩm *Gesta Karoli* của Notker Balbulus đã ghi lại cách thức "chiêu hiền đãi sĩ" khá cụ thể của Charlemagne như sau: Vào thời điểm Charlemagne bắt đầu trị vì với tư cách là vua duy nhất ở các vùng phía tây thế giới, có hai người Scotland từ Ireland tình cờ cập bến bờ biển Gaul cùng với một số thương nhân người Anh. Họ là những người nổi bật với kiến thức sâu rộng về các thư tịch thiêng liêng và thế tục trong một thời kỳ mà việc theo đuổi tri thức hầu như đã bị lãng quên trên toàn bộ vương quốc của Charlemagne. Những người này không có gì để bán, nhưng mỗi ngày, họ thường xuyên kêu gọi đám đông tụ tập trong chợ để mua sắm: "Ai muốn có trí tuệ, xin đến với chúng tôi và nhận lấy; vì trí tuệ chính là thứ chúng tôi đang trao bán". Họ tiếp tục rao giảng công khai lâu đến mức cuối cùng tin tức về họ đã đến tai vua Charlemagne, người vốn nổi tiếng với sự ngưỡng mộ và sưu tập tri thức vĩ đại.

Vị hoàng đế liền ra lệnh triệu tập họ ngay lập tức và hỏi liệu có đúng như lời đồn rằng họ mang theo trí tuệ. Họ trả lời: "Đúng vậy, chúng tôi có trí tuệ và nhân danh Chúa, chúng tôi sẵn sàng truyền dạy cho bất kỳ ai xứng đáng muốn học hỏi". Khi Charlemagne hỏi họ mong muốn nhận gì để đổi lấy trí tuệ, họ đáp: "Chúng tôi không đòi hỏi gì cả, thưa đức vua. Tất cả những gì chúng tôi cần là một nơi thích hợp để dạy học và những trí tuệ tài năng để rèn luyện; ngoài ra, chúng tôi chỉ cần thức ăn để ăn và quần áo để mặc, vì nếu không có những thứ này, sứ mệnh của chúng tôi sẽ không thể hoàn thành" (Story, 2005: 152-153).

Vị hoàng đế rất vui mừng với câu trả lời và quyết định giữ lại hai vị học giả. Sau đó, khi Charlemagne bắt đầu các cuộc viễn chinh, ông đã để một trong hai người, tên là Clement, ở lại Gaul. Clement được giao nhiệm vụ chăm sóc các cậu bé được chọn không chỉ từ các gia đình quý tộc mà còn từ các gia đình trung lưu và nghèo khó. Đồng thời, ông cũng được đảm bảo rằng thức ăn và nơi ở phù hợp cho việc học tập sẽ được chuẩn bị sẵn sàng. Người còn lại,

Dungal, được cử đến Ý và được giao nhiệm vụ giảng dạy tại tu viện St. Augustine gần thị trấn Padua, nơi tất cả những ai muốn học có thể đến nhận sự giảng dạy từ ông (Story, 2005).

Trong giai đoạn đầu nắm quyền điều hành vương quốc, Charlemagne gặp khó khăn trong việc tìm ra những cánh tay phải đắc lực trong bộ máy nhà nước do sự thiếu hụt nhân lực có tri thức. Điều này đã thúc đẩy ông đề ra chính sách thu dụng các học giả uyên bác về Aachen nhằm xây dựng một đội ngũ tri thức phục vụ cho vương triều Carolingian. Để phát triển nền giáo dục của Carolingian, ông đã mời nhiều học giả danh tiếng từ Ireland, Anh và Ý đến triều đình của mình. Alcuin, một học giả uyên bác bậc nhất châu Âu thời kỳ đó; Einhard, người đã viết cuốn sử về cuộc đời của hoàng đế, và hai học giả đến từ Lombardy - một vùng đất đã bị ông chinh phục, là Peter of Pisa và Paul the Deacon, đều là những nhân vật có đóng góp quan trọng vào sự thành công của Phong trào phục hưng Carolingian.

Cùng với việc thu hút các học giả, Charlemagne cũng đưa ra các chính sách đãi ngộ nhằm giữ chân họ, cung cấp đầy đủ các điều kiện nghiên cứu, đáp ứng nhu cầu ăn ở, và bảo vệ các học giả này khỏi các mối đe dọa.

Sự xuất hiện của các học giả trong triều đình và quá trình học tập, làm việc cùng họ đã có ảnh hưởng lớn đến tư tưởng và tầm nhìn của Charlemagne, giúp ông trở nên sáng suốt hơn trong các quyết sách của mình. Một trong các học giả quan trọng mà Charlemagne thu nhận là Alcuin, người thầy của ông. Vị hoàng đế đã theo học nhiều môn học từ Alcuin, học giả uyên bác người Anh: "Về các bài học ngữ pháp, Charles đã lắng nghe sự hướng dẫn của Phó tế Peter of Pisa, một người đàn ông lớn tuổi; nhưng đối với tất cả các môn học khác, Albinus, gọi là Alcuin, cũng là một phó tế, là thầy giáo của ông - một người đến từ Anh, thuộc dân tộc Saxon, và là người uyên bác nhất thời đó. Charles đã dành rất nhiều thời gian và công sức để học tu từ học và biện chứng học, đặc biệt là thiên văn học, từ Alcuin" (Grant, 1999: 21).

Alcuin đóng vai trò quan trọng trong phục hưng Carolingian và được coi là học giả uyên bác nhất trong thời đại của ông. Alcuin đã đưa phương pháp học tập của người Anh vào các trường học của người Frank, hệ thống hóa quá trình giảng dạy và khuyến khích nghệ thuật phát triển song hành cùng với tôn giáo. Sau khi rời khỏi triều đình, ông tiếp tục đóng góp vào sự phát triển của nền học thuật châu Âu bằng việc khuyến khích các tu sĩ tại Tours phát triển chữ viết *Carolingian Minuscule*. Những đóng góp của Alcuin được thể hiện qua câu nói nổi tiếng: "Voice is the voice of Charles, but the hand is the hand of Alcuin" (Tiếng nói của Charles nhưng hành động là của Alcuin) (West, 1912: 52). Nhờ vào sự đóng góp của các học giả, tiếng Latin dần trở nên phổ biến và việc học kinh thánh không còn trở nên khó khăn nữa.

Có thể thấy, việc tập trung các học giả tại triều đình cũng đã tạo nên một đội ngũ trung thành, hỗ trợ đắc lực cho việc cai trị của Charlemagne. Việc gia tăng quyền lực vào tay vị đại đế cũng như chính quyền trung ương, góp phần giảm thiểu tình trạng phân quyền, cát cứ. Charles Đại đế đã mang các học giả về với Aachen, ngoài bảo hộ các trí thức thì mang một mục đích khác: đó là đảm bảo rằng nguồn lực này đã được kiểm soát bởi chính quyền trung ương. Trong triều đình của Charles Đại đế lúc này là những học giả tiến bộ bậc nhất đương thời và lớp trí thức này trung thành, hỗ trợ đắc lực cho ông trong quá trình trị quốc. Việc có trong tay một nguồn lực trí thức tinh hoa trung thành đã giúp củng cố tổ chức bộ máy nhà nước và gia tăng quyền lực trung ương mà cụ thể là tập quyền cao độ vào tay của Charles Đại đế. Chính nhờ điều này đã giúp hạn chế tình trạng phân quyền của các thế lực phong kiến cát cứ ở địa phương.

Bên cạnh đó, dưới thời đại của Charles Đại đế, chính sách tôn giáo và chính sách giáo dục lại có mối quan hệ khắng khít với nhau. Ông thực hiện chính sách phát triển giáo dục hướng tới mục tiêu phục vụ tôn giáo. Một trong những nguyên nhân chính khiến Charles Đại đế mở rộng giáo dục tiếng Latin là vì ông nhận thức được rằng để có thể dịch được kinh thánh, các giáo sĩ phải học tiếng Latin. Vì vậy, hệ thống giáo dục được thiết kế với mục tiêu phát triển Ki-tô giáo, trong đó các học giả tập trung vào việc hoàn thiện kiến thức thần học Ki-tô giáo và chủ yếu nghiên cứu các tác phẩm của các giáo sĩ cuối thời kỳ La Mã như Augustine, Gregory, Jerome, Ambrose, Leo the Great,... Ngoài các kiến thức cần thiết phục vụ cho tôn giáo, Charlemagne cũng khuyến khích việc học các môn học khác như nghệ thuật, toán học và thiên văn học. Kiến thức về chương trình học số học cơ bản được dạy qua phương pháp *Computus*[2] giúp học sinh tính toán lịch và xác định các pha của mặt trăng để xác định ngày lễ Phục sinh và các ngày lễ khác trong năm. Trong sắc lệnh *Admonitio generalis* (Khuyến cáo chung) ban hành vào năm 789, Charlemagne đã nhấn mạnh rằng: "Các trường học phải được thiết lập nhằm đào tạo các chàng trai về Thánh Vịnh, Notas[3] hát, tính toán và ngữ pháp tại tất cả các tu viện và các nơi ở của giám mục" (Story, 2005: 152-153).

Vào năm 800, Charlemagne đã gửi lá thư *De litteris colendis* (Về việc trau dồi chữ nghĩa) nhằm khích lệ tinh thần dạy và học đến các giám mục và viện trưởng lớn khắp đế chế của ông. Bức thư nhấn mạnh tầm quan trọng của người dạy và người học trong việc bồi dưỡng kiến thức cũng như củng cố mối liên kết giữa Giáo dục và Ki-tô giáo: "Chúng tôi khuyến khích các bạn không những không bỏ bê việc học mà còn học với sự tận tụy và tôn kính Chúa một cách khiêm nhường nhất. Hãy học một cách nhiệt huyết vì một mục đích duy nhất, đó là để các bạn có thể thấu hiểu kinh thánh một cách dễ dàng và chính xác hơn. Và vì các biện pháp tu từ, hình tượng và những điều tương tự có thể được tìm thấy trong các trang thánh, không có nghi ngờ gì rằng, người nào càng được giáo dục đầy đủ về việc này thì sẽ càng nhanh chóng đạt được sự hiểu biết tâm linh. Nhưng hãy chọn những người có ý chí và khả năng học hỏi, cũng như mong muốn giảng dạy người khác, để thực hiện công việc này. Và hãy thực hiện nó với lòng nhiệt thành và sự tận tụy, điều mà chúng tôi yêu cầu ở các bạn" (Story, 2005: 152-153).

Ngoài ra, một thành tựu quan trọng của Charlemagne đối với giáo dục là sự ra đời của học viện đầu tiên tại Aachen, biến nơi đây thành trung tâm học thuật của toàn vương quốc. Các học giả từ khắp nơi đã đến đây làm việc và sinh hoạt, biến Aachen trở thành học viện lớn nhất trong đế chế, với hiệu trưởng là Alcuin (Guichard, 2025). Họ cũng là những gia sư cho Charlemagne và các con của ông. Không chỉ có Aachen, Charlemagne còn yêu cầu mỗi tu viện trong đế chế Carolingian đều phải có trường học để đào tạo nhân lực trên toàn quốc. Trong sắc lệnh *Admonitio generalis* trên đây, điều này cũng đã được nêu rõ: Hãy để mỗi tu viện và đan viện có trường học riêng của mình, nơi các chàng trai có thể được dạy về Thánh vịnh, các ký hiệu âm nhạc, ca hát, số học và ngữ pháp..

Charlemagne, với tư cách là một vị vua Ki-tô giáo, luôn muốn đảm bảo rằng kinh thánh phải được dạy một cách chính xác. Trong nhận thức của ông, những cuốn kinh thánh đóng vai trò như sách giáo khoa ngày nay, cần phải đảm bảo tính chính xác tối đa để có thể hướng người học theo tư tưởng mà nền giáo dục đó mong muốn. Vì vậy, ông luôn cẩn thận trong quá trình dịch kinh thánh và chỉnh sửa kịp thời, đồng thời chọn lọc người dạy kinh thánh là

[2] Thuật ngữ Latin chỉ việc tính toán ngày lễ Phục sinh, yêu cầu kết hợp kiến thức về chu kỳ mặt trăng, chu kỳ mặt trời và các quy tắc của Giáo hội.

[3] Các học giả vẫn đang tranh cãi về thuật ngữ này, có thể có nghĩa là viết hoặc ký âm.

những người có đủ hiểu biết để đảm bảo tính chính thống về Ki-tô giáo, thông qua một đạo luật vào năm 789 nhằm củng cố tính chính xác của kinh thánh (Nakosteen, 2025).

Nhìn chung, với việc thực thi các chính sách cụ thể về văn hóa - giáo dục như trên, chúng ta thấy khá rõ, nhu cầu bức thiết của thời đại đã đặt ra cho Charles Đại đế là phải xây dựng thượng tầng kiến trúc phù hợp. Các tư tưởng, quan điểm về văn hóa nghệ thuật, tôn giáo, giáo dục... được hình thành một cách nhất quán và được thực thi một cách hiệu quả đã trở thành chỗ dựa vững chắc cho sự ổn định và thịnh vượng dưới triều đại của ông. Hay nói cách khác, chính sách văn hóa - giáo dục như là một công cụ chính trị nhằm kiến tạo nền tảng ý thức hệ cho quyền lực của Charles Đại đế.

3. Kết quả và thảo luận

Với những nội dung được trình bày trên đây, chúng ta thấy rằng không chỉ trong lĩnh vực quân sự, Charlemagne đã để lại dấu ấn quan trọng mà cả trong lĩnh vực văn hóa - giáo dục. Cuộc đời của chính bản thân ông đã phản ánh điều đó: "không chỉ giỏi việc chinh phục, ông còn biết cách cai quản và chăm sóc dân chúng. Trường học rất quan trọng đối với ông, suốt cả cuộc đời, ông không ngừng học. Ông có thể nói tiếng Latin lưu loát không kém tiếng Đức, và hiểu được tiếng Hy Lạp. Ông là một diễn giả hùng hồn và sôi nổi với giọng nói mạnh mẽ và rõ ràng. Ông có hứng thú với tất cả các loại hình nghệ thuật và khoa học thời cổ đại, ông học thuật hùng biện và thiên văn học từ những tu sĩ có học thức từ nước Ý và nước Anh" (Gombrich, 2019: 189-190). Chính nhờ những chính sách văn hóa và giáo dục trong suốt thời gian cai trị, Charles Đại đế đã đưa vương quốc Frank trở thành một trong những vùng đất văn minh bậc nhất châu Âu trong thời kỳ của mình.

Đối với văn hóa, Charlemagne đã thành công trong việc kế thừa và phát huy những di sản của Đế chế La Mã. Thông qua chính sách hồi sinh tiếng Latin, Charles Đại đế và các học giả đã bảo tồn và sao chép các văn bản từ cuối thời kỳ La Mã, giữ gìn những di sản còn sót lại. Nhờ đó, Charlemagne đã phát huy những di sản này trong bối cảnh Tây Âu sơ kỳ Trung đại. Sự kế thừa này không chỉ thúc đẩy sự phát triển của phương Tây mà còn tạo nền tảng cho phong trào Phục hưng sau này. Việc hồi sinh chữ Latin, cùng với sự giao thoa giữa sách và nghệ thuật, đã tạo nên các cuốn sách phát sáng, định nghĩa lại sách và hình thành loại sách gần giống với sách ngày nay. Với những cải cách về chữ viết và sách, sách ở châu Âu không còn giống như những cuốn sách của thế giới cổ đại mà đã dần trở thành những cuốn sách tương tự như chúng ta biết ngày nay. Quan trọng hơn, trong giai đoạn này, sách đã trở thành tiêu chuẩn hóa, với kiểu dáng và định dạng đồng nhất trên toàn châu Âu. Những chính sách của Charlemagne đã dần được chấp nhận và lan rộng trên toàn lãnh thổ vương quốc Frank.

Charlemagne đã dung hòa các nền văn hóa khác nhau. Đối với văn hóa La Mã, ông sáng tạo trên nền tảng cũ và kết hợp với các đặc trưng văn hóa Frank để tạo nên một bản sắc văn hóa mới. Đối với những nền văn hóa mới được tiếp thu qua quá trình chinh phạt, Charles đã chọn lọc những tinh hoa văn hóa của các vùng đất khác mà không làm biến đổi bản chất văn hóa hay tôn giáo của người Frank, từ đó tạo ra một vương quốc Frank đặc sắc văn hóa.

Trong lĩnh vực giáo dục, chính sách thu nạp các học giả uyên bác đã cách tân nền giáo dục của người Frank. Từ một nền giáo dục thiếu thốn tri thức và nhân lực giảng dạy, vương quốc Frank đã trở thành nơi hội tụ của những tinh hoa tri thức thời bấy giờ. Sự góp mặt của các học giả như Alcuin, Einhard, Peter of Pisa và Paul the Deacon đã góp phần tạo nên những thành tựu giáo dục rực rỡ của vương triều Carolingian. Các học giả này đã thay đổi hoàn toàn bộ mặt giáo dục của Carolingian: Alcuin mang giáo dục Anh Quốc đến Frank, hệ thống hóa

nền giáo dục của người Frank và tạo ra một bước chuyển mình lớn cho nền giáo dục Carolingian, hoàn thiện nền giáo dục của người Frank.

Với một nền giáo dục đã được hệ thống hóa, Charles Đại đế đã liên kết giáo dục với Ki-tô giáo - quốc giáo, tư tưởng chính của vương quốc Frank. Điều này đã tạo nên một tư tưởng thống nhất cho toàn bộ Carolingian và hướng tới lý tưởng xây dựng "*Thành phố của Chúa*". Hơn nữa, nhiều trường học đã được mở ra nhằm đáp ứng nhu cầu giảng dạy, các môn học như triết học, toán học và nghệ thuật được khuyến khích phát triển để phục vụ cho tôn giáo. Với sự liên kết chặt chẽ giữa giáo dục và tôn giáo, Charles Đại đế đã tạo nền tảng học thuật vững chắc, là tiền đề cho nền giáo dục của các quốc gia Tây Âu sau này.

Có thể nói, với sự tâm huyết dành cho tri thức và giáo dục, Charles Đại đế đã mang đến một thành tựu vượt thời đại. Trong suốt 400 năm sau thời kỳ của Charlemagne, không ai có thể dành cho tri thức và giáo dục tình yêu và sự nhiệt huyết như ông. Những chính sách của ông không chỉ tạo ra tầm ảnh hưởng lớn đối với toàn bộ vương quốc Frank mà còn ảnh hưởng sâu rộng đến cả châu Âu. Charlemagne không chỉ phát triển nền giáo dục đang suy thoái mà còn ảnh hưởng đến toàn bộ hệ thống giáo dục châu Âu, biến châu Âu trong nhiều thế kỷ sau trở thành nơi hội tụ của những tinh hoa tri thức nhân loại. Như chính Charles Đại đế đã từng nói: "Hành động đúng đắn tốt hơn tri thức, tuy nhiên để có thể làm được điều đúng đắn, ta phải biết cái gì là đúng" (Hauréau, 1850: 10).

Với tất cả những thành tựu lớn lao về văn hóa và giáo dục, phong trào phục hưng thời Carolingian đã có những tác động tích cực, làm thay đổi bộ mặt của châu Âu trong thời kỳ đen tối. Những tác động này không chỉ mang lại lợi ích cho vương quốc Frank mà còn tạo nên một diện mạo mới cho châu Âu trong suốt thời kỳ Trung đại và cả thời Cận hiện đại sau này.

Đối với vương triều Carolingian, những chính sách văn hóa và giáo dục đã có ảnh hưởng rất lớn đến sự phát triển của vương quốc. *Thứ nhất*, chính sách phát triển văn hóa và giáo dục đã giúp củng cố và mở rộng quyền lực của nhà vua trên toàn vương quốc. Bằng cách thúc đẩy văn hóa và giáo dục phát triển, Charles Đại đế đã tạo nên một bản sắc văn hóa thống nhất, một hệ thống ngôn ngữ và tôn giáo thống nhất trên một vương quốc rộng lớn với đa dạng sắc tộc và trình độ phát triển chênh lệch như Frank. *Thứ hai*, các chính sách văn hóa giáo dục đã tác động tích cực đến nền học thuật của Carolingian. Một nền học thuật vốn nghèo nàn về tri thức và nhân lực đã được thay mới nhờ sự xuất hiện của các học giả. Những học giả này đã giúp xây dựng một hệ thống giáo dục mới, phát triển các môn học và nâng cao trình độ học vấn tại Frank, biến Carolingian thành vùng đất văn minh bậc nhất châu Âu. *Thứ ba*, những cải cách về ngôn ngữ và chữ viết đã góp phần quan trọng trong việc cải thiện hiệu quả của hệ thống hành chính và pháp lý dưới triều đại Carolingian. Việc chuẩn hóa chữ viết với sự ra đời và phổ biến của *Carolingian minuscule* không chỉ nâng cao tính thống nhất trong ghi chép và lưu trữ tư liệu, mà còn hỗ trợ tích cực cho công tác quản lý nhà nước thông qua các văn bản hành chính và pháp quy, đặc biệt là các *Capitularies*. Đáng chú ý, dưới thời Charles Đại đế, hệ thống *Capitulary* được phát triển mạnh mẽ, trở thành một công cụ lập pháp hiệu quả, góp phần xây dựng nền tảng pháp lý ổn định và có hệ thống cho toàn bộ vương triều Carolingian. *Cuối cùng*, những chính sách văn hóa giáo dục cũng có tác động tích cực đến đời sống của người dân Carolingian. Mặc dù số lượng người biết chữ còn hạn chế, nhưng việc

phổ cập kiến thức đã không còn gặp nhiều khó khăn như trước.

Đối với Tây Âu, khu vực từng là lãnh thổ của vương quốc Frank, các quốc gia phát triển bậc nhất Tây Âu ngày nay hầu hết đều có nguồn gốc từ vương quốc Frank. Vì vậy, những tác động từ các chính sách văn hóa và giáo dục đã đóng góp quan trọng vào việc thúc đẩy sự phát triển văn minh tại lục địa già. Những thành tựu của phong trào phục hưng thời Carolingian, với vai trò lãnh đạo của Charlemagne, không chỉ thay đổi Tây Âu vào thời điểm đó mà còn tạo nền tảng quan trọng cho sự phát triển của châu Âu trong nhiều lĩnh vực khác.

Một trong những tác động lớn nhất là sự hệ thống hóa giáo dục của Carolingian, tạo ra một tiền đề giáo dục vững chắc cho châu Âu. Mối liên kết chặt chẽ giữa trường học và các tu viện đã trở thành nền tảng cho sự ra đời của các trường đại học sau này. Các môn học được giảng dạy trong các tu viện cũng đã trở thành những môn học quan trọng trong hệ thống giáo dục châu Âu sau này.

Thêm vào đó, sự thống nhất trong văn hóa đã có ảnh hưởng lớn đến văn hóa châu Âu về sau. Mặc dù sau khi Charlemagne qua đời, vương quốc Frank bị chia thành các quốc gia mà sau này trở thành Pháp, Đức, Ý, Bỉ,... nhưng ở những mức độ khác nhau, nền văn hóa của các quốc gia này vẫn bảo lưu những ảnh hưởng từ các chính sách văn hóa - giáo dục của Charles Đại đế. Mặc dù ngôn ngữ có sự khác biệt, các quốc gia này vẫn tiếp tục sử dụng kiểu chữ Carolingian minuscule. Carolingian minuscule ảnh hưởng mạnh mẽ đến các hệ chữ viết sau này, đặc biệt là kiểu chữ viết tay nhân văn (humanist minuscule) ở thời phục hưng, vốn là nền tảng của chữ viết Latinh hiện đại.

Ngoài ra, trên phương diện nghệ thuật, các cung điện, thánh đường và lâu đài mang đậm dấu ấn kiến trúc cổ kính của phong cách phục hưng Carolingian, có thể thấy khắp nơi trên châu Âu. Văn hóa sách cũng được hình thành trong thời kỳ này. Sự phát triển của chữ viết và nghệ thuật thời Carolingian đã tạo ra một loại sách - *Sách ánh sáng*, tiền thân của các cuốn sách hiện nay. Những cuốn sách này không chỉ là phương tiện lưu trữ kiến thức mà còn là những tác phẩm nghệ thuật, với hình ảnh minh họa giúp người đọc dễ hiểu hơn.

Cuối cùng, việc bảo tồn những di sản La Mã đã giúp bảo vệ các giá trị quan trọng đối với nhân loại. Nhiều kiến thức trong các lĩnh vực khác nhau từ thời La Mã đã được Carolingian bảo tồn, trở thành nền tảng cho các phong trào văn hóa sau này, nổi bật nhất là phong trào Phục hưng vào các thế kỷ XIV - XVII ở châu Âu.

4. Kết luận

Với tầm nhìn chiến lược cùng những chính sách văn hóa - giáo dục chủ động và tiến bộ, Charles Đại đế đã để lại một di sản vật chất và tinh thần sâu rộng cho vương quốc Frank, đồng thời đặt nền móng vững chắc cho sự phát triển của khu vực Tây Âu nói riêng và châu Âu nói chung trong thời kỳ sau. Những cải cách do ông khởi xướng không chỉ góp phần khôi phục đời sống văn hóa - trí thức đang trên đà suy thoái, mà còn thúc đẩy sự hình thành một nền văn hóa mang tính tổng hợp, kết tinh giữa truyền thống bản địa và các yếu tố tinh hoa từ nhiều nền văn minh khác.

Phong trào phục hưng thời Carolingian, được Charles Đại đế bảo trợ và định hướng, là minh chứng rõ rệt cho sự kết hợp giữa quyền lực chính trị và khát vọng văn hóa, đã đánh dấu một bước ngoặt quan trọng trong tiến trình phát triển văn hóa - giáo dục châu Âu trung đại. Sự phục hồi và phát triển của giáo dục, đặc biệt là qua việc hệ thống hóa chương trình học và gắn kết chặt chẽ với Kitô giáo, không chỉ là phương tiện quản trị hiệu quả bộ máy hành chính và tôn giáo, là chỗ dựa vững chắc, công cụ phục vụ đắc lực cho quyền lực của Charles Đại đế mà

còn tạo tiền đề cho sự chuyển mình của châu Âu thành trung tâm văn hóa, nghệ thuật và tri thức của thế giới sau này.

Do đó, có thể khẳng định rằng, với những thành tựu nổi bật và dấu ấn đặc sắc trong lĩnh vực văn hóa - giáo dục, Charles Đại đế xứng đáng được nhìn nhận như một trong những Đại đế - bậc quân chủ có ảnh hưởng sâu rộng nhất trong lịch sử châu Âu sơ kỳ Trung đại. Di sản của ông không chỉ phản ánh tài năng lãnh đạo mà còn thể hiện tầm vóc của một nhà cải cách văn hóa - giáo dục lớn, người đã góp phần quan trọng vào tiến trình hình thành bản sắc văn minh châu Âu trung cổ.

Tài liệu tham khảo

Andrew Mellor. (1951). India since partition, TurnstGrant, A. J. (2001). *The Life of Charlemagne*. Story. J. In parentheses Publications.

Gombrich, E.H. (2019). *Lược sử thế giới - A Little History of The World.* Phan Linh Lan dịch, Nhã Nam và Nxb. Hồng Đức.

Moesch, S. (2005). *Augustine and the Art of Ruling in the Carolingian Imperial Period*. Routledge Publisher.

Guichard, G., "Learning and Knowledge in the Carolingian Times". In schoolsempire.6te.net/indexe.htmrenaiss

Hauréau, B. (1850). *De La Philosophie Scolastique*. *Pagnerre eBooks*.

Nikolic, D. (2023). "The Importance of Gilded Manuscript Illumination in the Carolingian Dynasty", *The Collector*, In www.thecollector.com/manuscript-illumination-carolingian-dynasty

Nakosteen, Mehdi K., et al. (2025). "Education". *Encyclopedia Britannica*, In www.britannica.com/topic/education/The-Carolingian-renaissance-and-its-aftermath

Jeremy, M. N. (2024). "The Godesalc Evangelistary, the Earliest Example of the Carolingian Illumination Style",https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=3015

Story, J. (2005). *Charlemagne Empire and Society*. Manchester University Press.

Sorabella, J."Carolingian art". *The Met's Heilbrunn Timeline of ArtHistory,* 2008, https://www.metmuseum.org/toah/hd/caro/hd_cro.htm

Thi, San. (2023). "Thời sách được dát vàng, chạm bạc". *Giáo dục và Thời đại Online.* In giaoducthoidai.vn/thoi-sach-duoc-dat-vang-cham-bac-post645339.html

UNESCO. (n.d.). *Aachen Cathedral*. World Heritage Convention. In https://whc.unesco.org/en/list/3/.

University of Zurich, Philosophy Faculty, Ad fontes, "*Caroline Minuscule*". In www.adfontes.uzh.ch/en/tutorium/schriften-lesen/schriftgeschichte/karolingische-minuskel

West, F. A . (1912). *Alcuin and the Rise of the Christian School*. Charles Scribner's son.